

Sibirya Türklerinin Sözlü Geleneğinde Türler

TL 4068 Kuzey-Doğu (Sibirya) Türk Halk Edebiyatı
Prof.Dr. Gülsüm Killi Yılmaz

Folklor, bir ¼lke ya da belirli bir b¼lge halkına ilişkin maddi ve manevi alanlardaki k¼lt¼rel ¼r¼nleri konu edinen, bunları kendine ¼zg¼ y¼ntemlerle derleyen, sınıflandıran, ¼z¼mleyen, yorumlayan ve son aşamada bir bireşime vardişmayı amaçlayan bir bilim dalıdır (Sedat Veyis ¼rnek). Folklor kapsamı içine işlenen halk edebiyatı halkın ortak k¼lt¼r, dil, duygu, d¼ř¼nce, zevk ve inancını yansıtan, başlangıçlı yazının kullanılmadığı d¼nemlere dayanan, kuşaktan kuşağa s¼zli olarak aktarılan, kaynağı ve hedef kitlesi halk olan edebi yaratmalardır.

Anonim halk edebiyatı sözlü gelenek ortamında yaratılan veya zaman içinde ilk söyleyicisinden bağımsızlaşarak kuşaktan kuşağa aktarılırken yeniden üretilerek yaşatılan halk edebiyatı ürünleri için kullanılan bir terimdir. Hakas edebiyatında bu tür yaratmalar “*Çonniñ pazılbin pütken çayaaçızı /poeziyazı* [Halkın yazılı olmayan sanatı]” olarak adlandırılır. Halk edebiyatı ya da sözlü edebiyat anlamında Tuva Türkçesinde *ulustuñ aas çogaalı* Altay Türkçesinde *kalıktiñ oos çümdelgezi*, Saha *noruot tılınan uus-uraan ayımñı* terimleri kullanılır.

Kuzey-Doğu (Sibirya) Türklerinin sözlü geleneği genel olarak var olan türler, biçim ve içerik özellikleri, icra gibi bakımlardan büyük benzerlik gösterirler.

Edebi yaratmalar biçim, yapı, içerik, işlev ve icra özellikleri gibi çeşitli özelliklerine göre değerlendirilir ve ayrılırlar. Böylece birbirinden ayrılan çeşitli yaratma grupları tür olarak adlandırılır. Sibirya grubu Türk lehçelerinde “tür” terimini karşılamak üzere genellikle Rusçadan alıntı “*janr* < Ru. жанр” terimi kullanılır. Bununla birlikte aynı anlamda üretilmiş farklı terimlere de vardır. Örneğin Hakas Türkçesinde *sarix*, Saha Türkçesinde *körüñ* gibi.

Halk edebiyatı ürünleri genellikle manzum, mensur ve manzum-mensur karışık ürünler biçiminde sınıflandırılarak ele alınır. Genellikle destan ve halk şarkısı manzum, mit, efsane ve masal mensur türler olarak sınıflandırılırken, atasözü, bilmece gibi türler manzum-mensur türler olarak sınıflandırılır. Ancak bu türlerin birbirinden ayrılması bazen güç olabilmektedir.

Ayrıca halk edebiyatı ürünleri hacmine göre büyük ve küçük türler olarak da sınıflandırılmaktadır. Destan, masal, efsane, halk hikayesi, hikayeli türküler gibi türler büyük türler olarak sınıflandırılırken atasözü, bilmece, tekerleme, oyun tekerlemeleri ninni gibi türler kısa türler olarak sınıflandırılmaktadır.

Birbirinden az ya da çok bazı farklılıklar göstermek ve bazı türlerin içinde söz konusu gruba özgü farklı alt türler olabilmekle birlikte Sibiryalı Türklerinin sözlü geleneğinde var olan türler şunlardır:

1) Kahramanlık destanı: Saha Tü. *oloñxo*

Tuva Tü. *maadırlıg tool*

Hakas *alıptıg nımax*

Şor *alıptıg nıbak*

Altay *kay çörçök*

2) Şarkı: Şarkı türü içinde farklı alt türleri barındırır:

•Hakas *ır, sarın*: Şarkı türü Hakas sözlü edebiyatında kendi içinde ikiye ayrılır: *ır* (Sag., Şor *sarın*) ve *taxpax*. Şarkılar da kendi içinde konularına göre alt gruplara ayrılırlar: ölüm törenlerinde söylenen *sıt*, çobanların söylediği ve sadece “*ayanım ayan*” ya da “*aydım-paydım*” gibi iki kelimededen oluşan ve belirli bir ritm ile söylenen *tik sarın*’lar bunlardan bazılarıdır.

•Şor *sarın*: *sarın* adı verilen şarkı türü *uzun sarın veya uzaq sarın* ve genellikle iki ya da dört dizeden oluşan *taqpaq* alt türlerine ayrılmıştır.

•Altay *kojoñ*: qojoñlar da kendi içinde uzun ve ağır söylenişe sahip *qo: qojoñ* ile kısa ve hareketli olan *qısqa qojoñ*’lara ayrılır. Altay boylarından olan Kumandı ve Bayat boyları qo: qojoñ’u *tabır*, kısqa qojoñ’u *taqpaq* şeklinde adlandırmışlardır.

•Saha Tü. *ırıa* : *oloñxo ırıata* “epik şarkı”, *xabarga ırıata* “ağız kapalıyken söylenen bir tür gırtlak şarkısı”, *degeren ırıa* “özel bir ritimle söylenen şarkı”, *çuçax ırıa* “kuş şarkısı”; *toyuk* “ağır ritimli şarkı”

•Tuva Tü. *ır*: uzun *ır*, *qısqa ır*, *kojañ* ya da *kojamıq* türlerine ayrılır.

3) Bilmece:

Saha Tü. *taabırın*

Tuva Tü. *tıvızık*

Hakas Tü. *tapcañ nımax, sispek, taptırğas, sispek*

Şor: *tabışkak*

Altay: *tabışkak, nıbak*

4) Atasözü:

Saha. *ös xohoon*

Tuva Tü. *üleger domak*

Hakas Tü. *söspek*

Şor Tü. *ülger sös*

Altay: *kep sös*

5) Alkış ve kargışlar: Saha. *algıstar-kırıstar*

Tuva: *algıstar-kargıstar*

Hakas: *algıstar-xarğastar*

Şor: *algıstar-kargıstar*

Altay: *alkıstar-kargıstar*

6) Tekerlemeler: Saha: *çabırğax*,
Tuva: *dürgen çugaa*
Altay: *modor sös*
Hakas: *tabırax çooxtanıstar/tıkpe söster*

7) Masallar: Saha Tü. *ostuoruya*
Tuva Tü. *tool*
Hakas Tü. *nımax*
Şor Tü. *nıbak*
Altay Tü. *çörçök*

8) Efsaneler-mitler: Saha Tü. *bılırgı sehenner*
Tuva Tü. *toolçurgu çugaa*
Hakas Tü. *kip-çooxtar*.
Şor Tü. *purungu çooktar*.
Altay Tü. *legenda kuuçındar, mif-kuuçındar*

Kaynaklar:

AKTAŞ Erhan (2017) "Terim ve Tasnif Meselelerinden Hareketle Hakas Efsanelerine Genel Bir Bakış", *Türk Bitig Türklük Bilimi Araştırmaları* (Ed. Bülent Bayram), İstanbul, 53-64.

ARIKOĞLU Ekrem (2003) *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, c. 25, Hakas Edebiyatı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

BASCOM W. (2003) "Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar" *Milli Folklor*, Yıl 15, Sayı 59, 95-76.

BORATAV Pertev Naili (1999) *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

ELÇİN Şükrü (1981) *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

KALZAN A.K. (1976) *Tıva ulustuñ aas çogaalı*, Kızıl.

OĞUZ M. Öcal, M. Ekici, M. Aça vd. (2008) *Türk Halk Edebiyatı*, Ankara, Grafiker Yay.2008.

UNGVİTSKAYA M. A. & V. YE. MAYNOGAŞEVA (1972) *Hakasskoye narodnoye poetičeskoye tvorčestvo*, Abakan: Hakasskoye otdeleniye Krasnoyarskoye knijnogo izdatel'stva.

SURAZAKOV, S. S, *Altay Folklor*, Gorno-Altaysk, 1975.

VASİLYEV Yuriy ,Fatih KİRİŞÇİOĞLU,Gülsüm KİLLİ (1996) *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri*, Ankara: TDK.